

ומשנינן: מדרבתיב "לבבתני אחותי כלה".
שומר הקדוש ברוך הוא לכנסת ישראל:
קרבתי אצלך, מחמת נוי מעשיך.

עולא אמר: יוצאין "לבובין", היינו שיוצאין
בעור שקושרין להם כנגד לבם, כדי שלא
יעלו עליהן זאבים. שדרך הזאבים לאחוז את
הבהמה בלבה. [ולבובין מלשון לב].

ומקשינן: אם כן, מדוע נקטה המשנה דוקא
בזכרים? וכי זאבים בדוקא אזכרים נפלי,
ואנקבות לא נפלי?

ומשנינן: דוקא זכרים יוצאין לבובין, משום
דהזכרים מסני [מהלכים] בריש עדרא.

ושוב מקשינן: וכי זאבין דוקא בראש עדרא
נפלי, ובסוף עדרי לא נפלי?

ומשנינן: אלא הזאבים נופלים על הזכרים
בלבד, משום דהזכרים שמני [שמנים]!

ושוב מקשינן: וכי בנקבות ליכא שמני?

ותו מקשינן: וכי מי ידעי זאבים להבחין בין
הני זכרים להני נקבות?

ומשנינן: אלא דוקא אזכרים נפלי, משום
דהזכרים זקפי חוטמייהו ומסגו כי דוו
[מהלכים כשהם מביטים לכאן ולכאן].
לפיכך הזאבים מתקנאים בהם, שסבורים
שרוצים להלחם בהם, ונופלים עליהם.

רב נחמן בר יצחק אמר: מהי כונת המשנה

"לבובין"? עור שקושרין להן תחת זכרותן,
כדי שלא יעלו על הנקבות (69).

וממאי מהיכך למד שזו הכונה במשנה?
מדקתני סיפא: והרחלים יוצאות שחוזות.

והוינן בה: מאי "שחוזות"?

ומפרשינן: שאוחזין האליה שלהן למעלה
וקושרים אותה כלפי הגב, כדי שלא תתכסה
ערותן, ויעלו עליהן זכרים.

ולכן פירש שכונת המשנה "זכרים יוצאין
לבובין", בעור שקושרים להן תחת זכרותן.
שזה אותו ענין שמדובר בו בסיפא של
המשנה:

רישא, כדי שלא יעלו על הנקבות. וסיפא,
כדי שיעלו עליהן זכרים.

והוינן בה: מאי משמע דהאי "שחוזות",
לישנא דגלויי הוא, כמו שפירשנו? ואיך
מרומז הפירוש במלה: "שחוזות"?

ומשנינן: כדרבתיב "והנה אשה לקראתו,
שית זונה ונצורת לב" ו"שית זונה" הוא
נוטריקון של "שחוזות".

שנינו במתניתין: הרחלים יוצאות כבולות. א-ד

והוינן בה: מאי "כבולות"?

ומפרשינן: שמכבלין [קושרים] את האליה
שלהן למטה, כדי שלא יעלו עליהן הזכרים.

שכל האוקימתות שבגמרא בפירוש לבובין הם
נכונים לדינא, והמהלוקת היא רק איך לפרש את
לשון המשנה.

69. וכתבו התוספות שלפי ביאור זה הלשון

להנאת הבעלים ולא לצורך הבהמה.

והקרבן נתנאל [ה, אות כ] הביא פירוש נוסף
מהערוך שהיו קושרים לבהמה את הרגליים זו
לזו כדי שלא תרחיב פסיעותיה, וקירוב היינו
קירוב הפסיעות. ומבואר ברמב"ם והפוסקים

וקרויות "כבולות", על שם שעל ידי כן אינן מעמידות ולדות.

והוינן בה: מאי משמע דהאי "כבול", לישנא דלא עביד פירי הוא?

ומשנינן: דכתיב "אז יתן המלך לחירם עשרים עיר בארץ הגליל. ויצא חירם מצר לראות את הערים אשר נתן לו שלמה, ולא ישרו בעיניו. ויאמר: מה הערים האלה אשר נתת לי אחי, ויקרא להם ארץ כבול עד היום הזה".

והוינן בה: מאי "ארץ כבול"?

ואמר רב הונא: ארץ שהיו בה בני אדם שמכובלין [מעוטפין ומקושרין] בכסף ובזהב.

ואמר ליה רבא: אי הכי, איך יתפרש הפסוק, היינו דכתיב "ולא ישרו בעיניו"? וכי מפני שמכובלין בכסף ובזהב לא ישרו בעיניו?

אמר ליה רב הונא: אין. כיון דעתירי [עשירים] הם ומפנקי, לא עבדי עבדותא של המלך.

ומכאן למדנו ש"כבול" הכונה היא שאינו עושה פירות.

רב נחמן בר יצחק אמר: ארץ חומטון [מלווה ומתבקעת] היתה. ואמאי קרי לה "כבול" — משום דמשתרנא בה כרעא עד

כבלא [שטובעת בה הרגל עד הפרק התחתון].

ועל כן אמרי אינשי, "ארעא מכבלא", על קרקע דלא עבד פירי. שהרי ארץ חומטון היתה, כאמור. ולכן נקראות רחלות שלא יולדות, "מכובלות".

שנינו במשנה: הרחלות יוצאות כבונות.

והוינן בה: מאי "כבונות"?

ומפרשינן: שמכבנין [עוטפים אותו סביב] אותו את הולד ביום הולדו, כדי שלא יטנף צמרו. כדי לעשות מצמר זה כלי מילת. ו"כבינה" הוא קרס. ועל כן קראו לכך "מכבנין", משום שעושים קרסים כדי לחבר את הבגד סביב הרחלים.

כדתנן: שאת [אחד ממראות נגעים], כצמר הלבן.

והוינן בה: מאי "צמר לבן"?

אמר רב ביבי בר אבבי: כצמר נקי בן יומו, שמכבנין אותו למילת.

שנינו במשנה: והעזים יוצאות צרורות.

איתמר: רב אמר: הלכה כרבי יהודה שדוקא צרורות ליבש יוצאות. אבל לא צרורות ליחלב.

ושמואל אמר: הלכה כרבי יוסי שאוסר

[שמות כז, ג] על הפסוק "ועשית סירותיו לדרשו" פירש שהכונה היא "להסיר" את הדשן, והביא דוגמאות רבות לתיבות שיש להם משמעות לדבר והיפוכו.

לבובין הוא "מניעת קירוב" שיש בלשון הקדש הרבה תיבות שיש להם משמעות על דבר והיפוכו כמו "תשרש" שיש בה משמעות להשריש שורשים וכן לעקור את השרש, [רש"י

לצאת בכל האמורים במשנה חוץ מן הרחלים הכבונות.

ואיכא דמתני להא שמעתא באפי נפשא, כמימרא בפני עצמה, ולא על המשנה (70).

וכך הוא שונה: **רב אמר:** עזים שהן צרורות **ליבש,** מותר שיצאו בשבת. אבל **לא לחלב.**

ושמואל אמר: אחד זה ואחד זה [בין ליבש ובין לחלב] **אסור.**

ואיכא דמתני לה אהא שכך נאמרה מימרא זו.

עזים יוצאות צרורות ליבש אבל לא לחלב.

משום רבי יהודה בן בתירא אמרו: כך הלכה, שליבש מותר ולחלב אסור, והיינו כרבי יהודה. **אבל מי מפים** [מטיל גורל] ומבחין ביניהן, איזו עז צרורה כדי **ליבש ואיזו צרורה לצורך החלב?**

ואם נתיר בצרורות ליבש, הרואה יאמר שלחלב הוא, ויבואו להתיר הכל. **ומתוך שאין מכירים ביניהן, אחד זה ואחד זה אסור.**

אמר שמואל, ואמרי לה, **אמר רב יהודה אמר שמואל:** הלכה כרבי יהודה בן בתירא, שאחד זה ואחד זה אסור (71).

כי אתא רבין, אמר משמיה דרבי יוחנן: הלכה כ**תנא קמא** דמתניתין שמתיר בין ליבש ובין לחלב.

מתניתין:

ובמה הבהמה אינה יוצאה?

לא יצא הגמל במטולטלת [מרדעת] משום דחיישינן שמא תפול, ויטלטלנה ברשות הרבים (72).

וכן **לא יצא הגמל כשהוא עקוד** [שידיו

ולכן אמר שמואל הלכה כרבי יהודה בן בתירא ולא כרבי יוסי.

72. **רש"י.** ומשמע מדבריו שהמטולטלת נעשית כדי שיוכל להניח עליו משא ולא יכאב לו, או שלא יפול המשא. והקשה השפת אמת אם כן יהא אסור מצד משא ולא רק מחשש שיפול? אמנם בגמרא אמרינן שאם היא קשורה לו בזנב ובחטוטרת מותר ומוכה שהאיסור הוא מחמת חשש שיפול.

אבל בפירוש הר"ח משמע שהמטולטלת נעשית כמלבוש ואם היא קשורה בזנבו נכנסת בה הרוח, וכשקשורה גם בחוטרתו לא נכנסת בה הרוח ונחשב למלבוש. ובפירוש המשניות להרמב"ם כתב שהיא חתיכת בגד הקשורה לסימן או לסגולה.

70. והקשו התוספות מדוע באמת אמרו את ההלכה בלי שמות התנאים שבמשנה ולמה לא אמר הלכה כרבי יהודה או כרבי יוסי? ותירצו שיש שהפכו את שמות התנאים שבמשנה לכן אמרו את ההלכה בלא שמות התנאים. ויש כמה מקומות שפירשה כך הגמרא מדוע הושמטו שמות התנאים ראה ריטב"א. וראה שפת אמת שתירץ באופן אחר.

71. ולכאורה היה צריך לומר הלכה כרבי יוסי במשנה, ולא כרבי יהודה בן בתירא שבברייתא? ופירשו התוספות שרבי יוסי אוסר בכל מקום משום שנחשב משא או שמא יפול, אבל רבי יהודה בן בתירא אוסר רק מצד מראית העין שנראה כמו שצורה ליחלב, ולכן במקום שדרך בני אדם לצרור את העזים רק כדי לייבש מותר.

קשורה בשניהם, לא תיפול.

אמר רבה בר רב הונא: יוצא הגמל במטולטלת הקשורה לה בשלייתה, ששם לא תתנתק מהקשר, משום שההתנתקות תכאיב לה.

שינונו במתניתין: לא עקוד ולא רגול.

אמר רב יהודה: לא "עקוד", היינו עקידת יד ורגל זו עם זו. כעקידת יצחק בן אברהם⁽⁷⁵⁾.

ולא "רגול", היינו שלא יכוף ידו של הגמל על גבי זרועו, ויקשור אותם זו לזו כדי שיהלך הגמל על שלש רגלים, ולא יברח.

מיתיבי: "עקוד", היינו קשירת שתי הידים זו לזו, או שתי הרגלים זו לזו. ו"רגול", היינו שלא יכוף ידו על גבי זרועו, ויקשור.

הרי שעקוד אינו כיצחק בן אברהם כמו שאמר רב יהודה.

כבולות לרגליו], ולא כשהוא רגול [שידו כפופה וקשורה על זרועו, והוא מהלך על שלש רגלים. ועושים כן כדי שלא יברח]⁽⁷³⁾.

וכן שאר כל הבהמות, לא יצאו עקודות ורגולות.

ולא יקשור גמלים זה בזה, וימשוך את כולם על ידי משיכת אחד מהם. ובגמרא מפרש⁽⁷⁴⁾.

אבל מכניס הוא את החבלים של כל הגמלים לתוך ידו, וימשוך. ובלבד שלא יכרוך את כל החבלים יחד. ובגמרא יבואר.

גמרא:

תנא: לא יצא הגמל במטולטלת הקשורה לו בזנבו, שמא תפול, ויטלטלנה. אבל יוצא הוא במטולטלת הקשורה לו בזנבו ובחוטרתו [חטוטרת שלו] שכיון שהיא

רק גמל אחד בלבד, וכן משמע בטור. ולפי דעת הטור צריך לפרש את המשך המשנה שמדובר לענין כלאים ולא לענין שבת, ראה בגמרא.

75. רש"י מפרש יד אחת ורגל אחת. וקשה שהרי עקידת יצחק היה בשתי הידים ושתי הרגלים כמו שפירש רש"י על התורה? וכתב הריטב"א שכונת הגמרא רק לדמות שהיה קשור יד לרגל ולא שתי הידים זו לזו, או שתי הרגלים זו לזו. והוסיף עוד שיצחק נעקד לגמרי שלא יוכל לזוז ובבהמה בודאי מדובר שקשורה בצורה רפויה כדי שתוכל לצאת, אלא דימו רק למעט שלא יקשור את הידים זו לזו. [והמהרש"א פירש שלמדו רק שעקוד הוא מלשון קשור].

ועדיין צריך ביאור מנין באמת למדנו שכך

73. הלבוש פירש שאסור משום משאוי, והגר"ז ולבושי שרד פירשו משום שמא יפול החבל ויטלטלנו, ראה משנה ברורה [שה, מח ושער הציון שם, מד]. והעיר השפת אמת אם כן היא מותר כשהקשר מהודק היטב? ותירץ, שכיון שהבהמה מצטערת בכך חששו שתנתק את הקשר אפילו כשהוא מהודק. והוסיף שאפשר שהטעם משום שכך היה דרכם לעקוד את הבהמות כשהובילום למכור בשוק.

74. השו"ע [שה, טו] מביא מחלוקת — אם מותר לקשור כל גמל בחבל נפרד ולמשוך את כל החבלים ביחד, וכן משמע לשון המשנה בהמשך "אבל מכניס חבלים לתוך ידו וימשוך, והאיסור נאמר רק כשכל הגמלים קשורים זה לזה והוא מושך את הראשון. או שמותר למשוך

ומשנינן: רב יהודה הוא דאמר כי האי תנא.

דתניא: "עקוד" — עקידת יד ורגל, או שתי ידים ושתי רגלים. "רגול" — שלא יכוף ידו על זרועו ויקשור.

ושוב מקשינן: ואכתי לא דמי שיטת התנא לגמרי לשיטת רב יהודה.

דבשלמא רישא שאמר: עקוד היינו עקידת יד ורגל, וסיפא שאמר: רגול — שלא יכוף זרועו על ידו, נחא.

אלא מציעתא, שאמר ש"רגול" היינו שתי ידים ושתי רגלים, קשיא לרב יהודה.

ומסקינן: אלא רב יהודה הוא דאמר כי האי תנא.

דתניא: עקוד — עקידת יד ורגל, ביצחק בן אברהם. רגול — שלא יכוף ידו על זרועו ויקשור.

שנינו במשנה: ולא יקשור גמלים זה בזה

וימשוך.

והוינן בה: מאי טעמא?

אמר רב אשי: משום דמיוחזי כמאן דאזיל עם גמליו לחינגא [למוכרם בשוק]. ונקרא השוק "חינגא", על שם שסובבין אותו מחולות עגולות של בני אדם].

שנינו במשנה: אבל מכניס חבלים לתוך ידו וימשוך, ובלבד שלא יכרוך.

אמר רב אשי: מה ששנינו "שלא יכרוך", לא שנו כן לענין שבת. אלא לענין כלאים.

והוינן בה: כלאים דמאי, באיזה סוג כלאים אמר רב אשי?

אילימא כלאים דאדם, שכאשר הוא כורך את החבלים סביב ידו, נמצא הוא קשור עם הגמלים. ולפעמים הם מושכים משהו, ונמצא שהוא מנהיג עמם יחד. ועובר בכך על "לא תחרוש בשור וחמור יחדיו". שהרי אף אדם ובהמה שני מינים הם — (76)

76. הקשו התוספות הרי איסור כלאים הוא דוקא אם עושה מלאכה בשני מינים וכן הוא לשון הרמב"ם [כלאים ט, ז], וכאן הוא רק מוליך את הגמלים ולא עושה מלאכה שהרי מדובר בשבת? ותירצו שהמשנה מחדשת דין כלאים אפילו בחול ומדובר כשהגמל נושא משא. וכן כתב הריטב"א. [אך קשה הרי האדם לא עושה שום מלאכה אלא מנהיג את הגמל? ואיסור מנהיג נאמר כששתי בהמות כלאים עושות יחד מלאכה והוא מנהיגם עובר בלאו, אבל לא מצינו שהנהיגה עצמה יתחשב למלאכה].

ודעת רבנו אפרים הובא ברא"ש הלכות כלאים [ז] שאסור להנהיג שני מינים אפילו

נעקד יצחק? ומרש"י משמע שכך הדרך לעקוד לשחיטה כדי "שיהא צוארו נפשט לאחוריו". וראה בתמיד [ריש פ"ד] שכך היו עוקדין את התמיד, וכתב שם בפירוש הראב"ד שאברהם עקד את יצחק כמו שעוקדין את התמיד.

ומבואר בריטב"א שרב יהודה מחדש שאם הבהמה קשורה בשתי ידיה או שתי רגליה זו לזו מותר לה לצאת, וכן הוכיח הקרבן נתנאל [הובא לעיל נג, ב] מפירוש הערוך על "תותרי" שקושרים שתי רגליו זו לזו ומותר לצאת וכן פסק המשנה ברורה [שה, מח] בשם החיי אדם. והסיבה שמותר באופן כזה לצאת, כתב השער הציון [שם, מד] משום שבצורה כזו אין הקשר מהודק היטב.

והרי אי אפשר לפרש כך.

דהתנן: אדם מותר עם כולם לחרוש ולמשוך. שלא אסרה תורה כלאים אלא בשני מיני בהמה, ולא בהמה ואדם (77).

אלא, מדובר לענין **כלאים דחבלים**. שאם יש בהם חבלי צמר וחבלי פשתים והם כלאים כיון שידו מתחממת בהן, אסור משום "בגד כלאים לא יעלה עליך".

ואף שאין הוא מתכון להנאת חימום, סבר התנא כרבי יהודה שדבר שאינו מתכון אסור (78).

ורחינן: והרי אי אפשר לפרש כך.

דהתניא: התוכף צמר בפשתים בתכיפה אחת של מחט, אינו חיבור לכלאים, משום שלא אסרה תורה אלא חיבור יפה המתקיים, כדכתיב "צמר ופשתים יחדיו". ובפחות משתי תכיפות המחט, אין החיבור מתקיים.

וכן אם קשר צמר ופשתים בקשר אחד, אינו מתקיים. ולא קרינן ביה "יחדיו". ואם כן, מדוע אסור לו לכרוך חבלי צמר ופשתים בידו?

ומשנינן: **לעולם לענין כלאים דחבלים** מדברת המשנה.

והבי קאמר: ובלבד שלא יכרוך ויקשור את

חוץ מאדם, ועוד שמשמע שבלי המיעוט היה אדם אסור לחרוש עם שור ועם חמור ולדעת הרמב"ם ממה נפשך אם דינו כבהמה טהורה מותר עם שור ואם דינו כטמאה מותר עם חמור? [אולם במאירי כאן משמע שזה גופא הסיבה שאדם מותר עם כולם, שלא נאסרו כל שני מינים אלא רק טמאה עם טהורה ואדם לא בכלל שניהם].

78. רש"י. ולפי דבריו המשנה אינה להלכה משום שאנו פוסקים דבר שאין מתכוין מותר. ורבי עקיבא איגר הקשה שרש"י להלן [קמ, א] פירש שם סתם משנה כרבי שמעון שסובר דבר שאין מתכוין מותר?

אולם השלטי הגיבורים כתב [כה, א אות ג] שהרי"ף והרמב"ם פסקו את הדין שבמשנה אף שטוברים שדבר שאין מתכוין מותר? וצריך לומר שכאן זה "פסיק רישיה" שיתחמם על ידי החבלים ולכולי עלמא אסור משום שנחשב כמו מתכוין. והר"ן כתב שהרי"ף הביא רק את ביאור המשנה שהיא אליבא דרבי יהודה ולא פסק כך להלכה כיון שהוא פוסק כרבי שמעון.

שלא בשעת מלאכה, ולמד זאת מהסוגיא כאן וכקושיית התוספות. ועוד למד מכאן שאין צריך שיהיו שני המינים קשורים יחד זה בזה אלא אם מנהיגם יחד אסור, ולכן הוא אסור לצייד שרוכב על סוס להחזיק בידו חבל שקשור בו הכלב, והרא"ש שם חולק. וראה להלן. והב"ח [יו"ד רצז] מחדש שאיסור כלאים נאמר או בקשורים יחד והאדם מנהיגם אפילו בלא מלאכה, או כשהם עושים יחד מלאכה אף שאינם קשורים.

עוד תירצו התוספות שכשהוא מנהיג את הגמל בחבל אסור משום שהוא נושא את החבל ביחד עם הגמל ונחשב שעושים מלאכה ביחד, ולפי תירוץ זה אם קושר שני מינים בחבל אחד אף שלא בשעת מלאכה אסור, משום שנשיאת החבל עצמו היא מלאכה. וראה ט"ז [רצז, ו].

77. דעת הרמב"ם [כלאים ט, ז] שאיסור כלאים נאמר דוקא כשמין אחד טהור והשני טמא כמו שור וחמור, וכל הראשונים חולקים עליו. והרא"ש בהלכות כלאים [ה] הקשה עליו שבסיפרי ממעטינן אדם שמותר עם כולם משור וחמור, ומשמע שלא מצאו שום בהמה למעט

חבלי הצמר והפשטים סביב ידו, שהכריכה עם הקשירה נחשב כשתי תכיפות⁽⁷⁹⁾.

אמר שמואל: מה ששינינו "אבל מכניס חבלים לתוך ידו וימשוך", מותר לעשות כן, **ובלבד שלא יצא חבל מתחת ידו טפח**. שאם נותר מקצה החבל המרוחק מהגמל אורך טפח מיד האדם ולחוץ, אסור. שזה נראה כמו שנושא את החבל בידו, ומוציאו ברשות הרבים. ולא ניכר שהוא מאפסר הגמל.

ומקשינן: **הא תנא דבי שמואל:** ובלבד שלא יצא חבל מתחת ידו **טפחיים!**?

אמר אביי: השתא דאמר שמואל **טפח,**

ותנא דבי שמואל טפחיים, יש לומר, **דשמואל** — הלכה למעשה **אתא לאשמועינן**. ובאמת מן הדין, עד טפחיים מותר. אלא שהבא לימלך לפנינו הלכה למעשה, אמרינן ליה עד טפח כדי שלא להקל באיסורים⁽⁸⁰⁾.

ותו מקשינן: **והתניא:** מותר למשוך בחבל ג-ב הגמל, **ובלבד שיגביה את ראש החבל מן הקרקע שיעור טפח**.

משמע שיכול להוציא את החבל מתחת ידו כמה שירצה, ואף יותר מטפחיים. ובלבד שיהיה גבוה מן הקרקע טפח. וקשה על שמואל.

אלא שהר"ן כתב כך לשיטתו להלן בסוף פרק שמונה שרצים [וכן דעת הרמב"ן שם] שאף שבכל התורה פסיק רישיה נחשב לכולי עלמא כמו מתכוון ואסור, באיסור כלאים אם אינו מתכוון מותר משום שהתורה אסרה רק מה שלובש בדרך מלבוש וכשאינו מתכוין אף אם הוא פסיק רישיה מותר שאינו נחשב דרך מלבוש. וראה חידושי הגר"ש רוזובסקי יבמות ה.

79. רש"י. ומהגירסא שלפנינו ברש"י נראה שצריך קשירה בשתי תכיפות, והרא"ש בהלכות **כלאים** [ז] פירש את רש"י כמו הר"ח כאן שכריכה וקשר אחד נחשב כמו שתי תכיפות, ואף שקושיית הגמרא שכריכה אינה חיבור והיינו שאפילו כמה כריכות אינם חיבור כלל ודומה לתכיפה אחת, אבל כשכורך וקושר נחשב כשתי תכיפות.

ודעת רבנו אפרים [הובא ברא"ש שם, וברמ"א י"ד רצו, יא] שהאיסור לחרוש בשור וחרמור הוא אפילו כשאינם קשורים בכלל, ולמד זאת מההוא אמינא בגמרא שהמשנה מדברת על

כלאים של אדם אף שמדובר בכריכה לבד. והרא"ש דחה שכאן מדובר בכריכה וקשירה, אך הגר"א ביו"ד [רצו, כז] פירש שראיתו היא — שעל ההוא אמינא שמדובר בכלאי אדם לא הקשו והרי אינם קשורים, ורק אחרי שתירצנו שמדובר בכלאי בגדים הקשו והרי אינם מחוברים.

והמרדכי [שמב] כתב שדעת רש"י שכריכה וקשירה אסור בכלאים כמו שתי תכיפות, ורבי אלעזר ממיין חולק וסובר שצריך שני קשרים זה על זה ורק כך נחשב קשר גמור כמו במלאכת קושר בשבת. ומחלוקת זו מצינו בהלכות לולב [תרנא, א] שיש מצוה לאגדו ונחלקו אם צריך שני קשרים זה על זה, או שמספיק כריכה [וקשירה], ראה רמ"א וביאור הגר"א שם.

80. רש"י. אבל הרא"ש כתב שאף שעיקר האיסור בטפחיים, לכתחילה אסור אפילו טפח. ולשון השו"ע [שה, טז] צריך ליזהר שלא יצא החבל מידו טפח, והמשנה ברורה [שם, נ] כתב שאיסור יש רק בשתי טפחים אבל לכתחילה יחמיר עד טפח.